

נוהל טיוח

חקירתם לכאורה
של אירועי "צוק איתן"

תקציר

לפני כשנתיים, בקיץ 2014, התחולל "סבב לחימה" נוסף בין ישראל והפלסטינים ברצועת עזה, שישראל כינתה "מבצע צוק איתן". מבחינת היקף הפגיעה בפלסטינים, היה זה העימות הקטלני וההרסני ביותר מאז 1967, ובמהלכו הרגה ישראל 2,202 פלסטינים, מאות מהם כשהיו בתוך בתיהם. 1,391 מההרוגים – המהווים 63% – לא השתתפו בלחימה, מתוכם 526 קטינים. לפי ההערכות, כ-18,000 בתים נהרסו או ניזוקו קשות ויותר מ-100,000 פלסטינים נותרו חסרי בית.

פגיעות קשות אלה עוררו חשדות כבדים כי ישראל הפרה את הוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי. הגוף הרשמי היחיד בישראל שלכאורה חקר – ועדיין חוקר – חשדות אלו הוא הפרקליטות הצבאית, שהכריזה כי החלה בכך עוד בטרם הסתיימה הלחימה.

אולם, בדומה לחקירתם של אירועי לחימה קודמים, גם הפעם האשמים האמיתיים אינם נחקרים: הדרג המדיני והדרג הפיקודי הבכיר בצבא, אשר התוו את המדיניות, היו אחראים לניסוח הפקודות וקיבלו החלטות מבצעיות במהלך הלחימה, לא נחקרו על ידי אף גוף רשמי ומעולם לא נדרשו לתת דין וחשבון בגין אחריותם לתוצאות הקשות של החלטותיהם. שנתיים לאחר מכן, שאלות של מדיניות – ובכלל זה מדיניות התקיפה של בתים מאוכלסים שכתוצאה מיישומה הרג הצבא מאות בני אדם, מדיניות הירי הארטילרי חסר ההבחנה על אזורים מיושבים ומדיניות הריסתם של אלפי בתים ושטחים חקלאיים נרחבים – כלל לא נחקרו.

מעבר לכך, הפרקליט הצבאי הראשי – הממונה על ניהול החקירות בתוך הצבא – נמצא בניגוד עניינים מובנה בכל הנוגע לחקירתם של חשדות אלה. מצד אחד, הוא היה אחראי למתן הייעוץ המשפטי לצבא לפני הלחימה, פעל בשיתוף פעולה הדוק עם הדרגים הצבאיים בשטח לכל אורך הלחימה ואישר את מדיניותם. מצד שני, הפצ"ר הוא זה שנדרש כעת להכריע באלו מקרים תפתח חקירה ומה יהיו הצעדים שיינקטו בסיומה. במקרים שבהם החשד להפרה של החוק נוגע להוראות שהוא עצמו אישר, ייאלץ הפצ"ר להורות על חקירה של מעשים שהוא אחראי להם, ולו היה גם הדרג הבכיר נחקר, היה עליו להורות על חקירה נגד עצמו או נגד הכפופים לו ישירות.

הפרקליטות הצבאית הודיעה כי החלה עוד במהלך הלחימה בבדיקת חשדות להפרות של החוק. בסוף אוגוסט 2016 היא

פרסמה את הודעתה החמישית בעניין, שעל פיה, עד למועד הפרסום התקבלו תלונות בנוגע לכ-360 אירועים. מתוכם, הועברו עד אז לבדיקת מנגנון הבירור המטכ"לי – שהוקם עוד במהלך הלחימה כדי לערוך בירור עובדתי ראשוני של התלונות – כ-220 אירועים. מתוך המקרים שהוחזרו לטיפול הפצ"ר – שהפרקליטות אינה מציינת את מספרם – בכ-80 הוא הורה לסיים את הטיפול בתיק בלי להורות על חקירת מצ"ח. בשבעה מקרים הורה הפצ"ר על חקירה כזו. בהודעת הפרקליטות לא נמסר כמה חקירות הסתיימו וכל שנמסר הוא שרק במקרה אחד הפצ"ר קיבל החלטה, לפיה יש לסגור את התיק. ב-24 מקרים נוספים, רובם של אלימות וביזה, הורה הפצ"ר על חקירת מצ"ח מיידית, מבלי להעביר את המקרים למנגנון הבירור. ב-13 מהם הסתיימו החקירות והפצ"ר הורה על סגירת התיק בלא כלום. עד היום הובילה רק חקירה אחת להגשת כתב אישום, נגד שני חיילים שהואשמו בביזה ונגד חייל נוסף שסייע להם.

חקירת אירועי "צוק איתן" הוגבלה מראש לבחינתם של מקרים בודדים ושל אחריות דרגי השטח בלבד. ככאלה, תועלתן מוגבלת מלכתחילה. עם זאת, בחינה של הודעות הפרקליטות ושל נימוקי הפצ"ר המפורטים בהן מעלה כי אפילו חקירות אלו שהפרקליטות הצבאית מנהלת אינן חותרות לחקר האמת ולעשיית דין וחשבון.

במידע שפרסמה הפרקליטות הצבאית על עבודת מנגנון הבירור רב הנסתר על הגלוי: כך, לא ידוע כמה צוותים הוקמו, מי החברים בהם ומהם תפקידיהם בצבא; מהם לוחות הזמנים לעבודת המנגנון; כמה משאבים הוקצו למנגנון זה ואילו סמכויות ניתנו לאנשיו. כמו כן אין זה ברור מהם הקריטריונים לפיהם מחליט הפצ"ר אילו מקרים יעביר למנגנון הבירור ובאילו יורה על פתיחה בחקירה פלילית מיידית ומה נכלל בהגדרה של "אירועים חריגים".

מעבר לכך, ובעיקר: נימוקי הפצ"ר לסגירת התיקים מלמדים על פרשנות בלתי סבירה של הוראות החוק. הפצ"ר קבע ב-22 מקרים כי החיילים פעלו כחוק, תוך התבססות על בחינה של כל אירוע כאילו היה מקרה בודד וחריג, במנותק מכל הקשר. אמנם, על פי המשפט הבינלאומי חוקיותה של כל התקפה נבחנת בנפרד, אולם הפצ"ר מפרש זאת בצורה קיצונית, תוך התעלמות מוחלטת מההקשר הכולל, החיוני לצורך הכרעה בדבר חוקיותה של כל התקפה.

האירועים שהפצ"ר חקר היו חלק קטן מעשרות התקפות, זהות כמעט, שבוצעו במהלך חמישים ימי הלחימה ושהסתיימו פעם אחר פעם בתוצאות מחרידות. לפיכך, לא ניתן לקבל כסבירה את קביעת הפצ"ר, לפיה האחראים להתקפות אלה היו רשאים לבסס את הערכותיהם בנוגע לפגיעה הצפויה באזרחים על השערות שהוכחו – במחיר דמים נורא – שוב ושוב כבלתי מבוססות ושהופרכו פעם אחר פעם במעשיהם שלהם או במעשי עמיתיהם.

לפרשנות זו של הפצ"ר ישנה משמעות מרחיקת לכת, המשליכה על כלל ההתקפות שבוצעו במהלך הלחימה: היא משחררת את כל הגורמים שהיו מעורבים בהתקפות – החל מראש הממשלה, דרך הפצ"ר עצמו וכלה באדם שירה – מהחובה לעשות כל שביכולתם כדי לצמצם את הפגיעה באזרחים. למעשה, הפצ"ר מציב בפני האחראים להתקפות – ובכלל זה הדרג הפיקודי הבכיר, כולל הוא עצמו (דרג שממילא זכה בפועל לפטור מחקירה) – רף דרישות נמוך ביותר. זאת, בכך שהוא מסתפק בבחינת השאלה מה טענו מקבלי ההחלטות שהם ידעו טרם ההתקפה, תוך התעלמות מוחלטת מהשאלה האם הערכתם הייתה בכלל סבירה. בכך, מתעלם הפצ"ר לחלוטין מהשאלה מה היה על דרגים אלו לדעת, ובכלל זה החובה ללמוד מניסיונם שלהם עצמם.

פוליטיקאים, משפטנים ובכירים בצבא ובפרקליטות הצבאית הבהירו כבר במהלך הלחימה, וביתר שאת לאחריה, כי כלל אין צורך לחקור את התנהלות הצבא. לדבריהם, הצבא פעל לכל אורך "צוק איתן" בהתאם להוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי, ועשה ככל יכולתו למנוע פגיעה באזרחים. מדבריהם של גורמים רשמיים אלה עולה כי אחת הסיבות לתמיכתם בחקירה – ולו לכאורה – של חשדות להפרות חוק במהלך "צוק איתן" היא רצונם למנוע מבית המשפט הבינלאומי הפלילי (ICC) בהאג לעסוק בנושא בעצמו.

על פי חוקת בית המשפט בהאג, הוא לא יתערב כל עוד הוכח שישראל "רוצה ומסוגלת" לחקור בעצמה הפרות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי. נראה כי ישראל לא הצליחה לעמוד אפילו במטרה זו. התובעת הראשית של בית המשפט הבינלאומי בהאג טרם החליטה האם יש לבית המשפט סמכות לחקור את שהתרחש במהלך הלחימה ב"צוק איתן". ואולם אם תחליט התובעת שהדבר בסמכותו, ספק רב אם החקירות שמנהלת ישראל ימנעו מבית המשפט להתערב.

בסוף מאי 2016 פרסם בצלם דו"ח שכותרתו "עלה התאנה של הכיבוש – מערכת אכיפת החוק הצבאית כמנגנון טיוח". בדו"ח הסביר הארגון את החלטתו להפסיק להפנות תלונות למערכת זו, בשל כישלונה העקבי והמתמשך להביא למתן דין וחשבון בגין פגיעות של חיילים בפלסטינים. הדו"ח סקר את עבודת בצלם מול הפרקליטות הצבאית ומצ"ח במשך יותר מ-25 שנה והראה כיצד המערכת מייצרת מראית עין של אכיפת חוק, בעוד בפועל הצלחתה נמדדת בעיקר ביכולתה לטייח את המקרים.

מנגנון הטיוח פועל לא רק בהקשר של פעולות השליטה והשיטור של הצבא בפלסטינים בגדה (כפי שסקרנו בדו"ח "עלה התאנה"), אלא גם בחקירתם של סבבי ההפצצות והלחימה ברצועת עזה. גם כאן עוסקים הגופים החוקרים בעיקר ביצירת מצג שווא של מערכת מתפקדת, החותרת לגילוי האמת, בשעה שהאחראים האמתיים להפרות אינם נחקרים כלל, וכל שנעשה הן בדיקות שטחיות של אירועים בודדים במנותק מכל הקשר.

בתום הלחימה ב"צוק איתן" הודענו שלא נעביר עוד תלונות למערכת אכיפת החוק הצבאית, על אף בקשתה המפורשת. עם זאת, ציינו כי נשמח לחזור בנו מהחלטה זו אם ניווכח כי אכן מתקיימות חקירות רציניות ועצמאיות נגד האחראים להפרות של הוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי במהלך הלחימה. אולם בחלוף שנתיים הדברים נותרו כשהיו, ומאמצי הגופים החוקרים מוקדשים עדיין ליצירת מראית עין ותו לא.

הלחימה במהלך "צוק איתן" הייתה אכזרית ואלימה. ישראל יישמה במהלכה מדיניות הפצצת בתים מהאוויר, שגרמה למותם של מאות בני אדם – ובהם משפחות שלמות. עשרות אלפי אנשים נותרו חסרי בית ואיבדו את כל עולמם. חקירות אמתיות ואפקטיביות נדרשות לא רק כדי לעשות צדק עם הקורבנות ועם הקרובים להם; הן נדרשות גם כדי להרתיע מפני הישנותם של מעשים אלה וכדי למנוע פגיעות נוספות. כאשר דבר לא נחקר וכאשר קיים קונצנזוס שכל מה שנעשה במהלך הלחימה היה חוקי ומוסרי – נסללת הדרך לכך שכל הדברים הללו, וגרועים מהם, יקרו שוב. אחרי 'עופרת יצוקה' לא היה דין וחשבון, אלא טיוח. גם הפעם, לאחר "צוק איתן", אין דין וחשבון אלא טיוח בלבד. אין זו שאלה משפטית גרידא: מדובר בחייהם – ובמותם – של בני אדם.